

*До спеціалізованої вченої ради ДФ 35.051.155
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1*

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію НИКОРАК Ольги Юріївни на тему:
«Конституційна ідентичність як категорія конституційного права», подану на здобуття
ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Конституційна ідентичність має значення для визначення основних трендів сучасного розвитку конституційних явищ і процесів. Про конституційну ідентичність фактично йде мова у статті 6(2) Договору про функціонування ЄС, оскільки визначаючи верховенство права ЄС, робиться застереження про повагу до національних конституційних традицій держав-членів ЄС. В основі конституційної традиції її осердям власне і лежить конституційна ідентичність. Це також має значення для сучасного компаративного/порівняльного конституційного права, оскільки дає змогу визначати спільні та відмінні риси розвитку систем конституціоналізму, здійснювати його типологію та основні тенденції розвитку. З іншого боку, важливо також розуміти відмінність між традицією етатизму та конституціоналізму, оскільки конституційна ідентичність імпліцитно заснована на базових принципах конституціоналізму (обмеження влади конституцією, конституційна юстиція, поділ влади, незалежність суду, повага до прав людини та їх ефективні і дієві гарантії, легітимність влади, підзвітність і підконтрольність влади, цивільний контроль над силовими структурами тощо).

Оскільки існує ідентичність індивідуальна, на рівні спільнот та націй важливими є доктринальні дослідження спонукальних мотивів інтеграції та спільнотворення, які лежать в основі національних держав, їх взаємодії та розвитку спільного надбання людства. Однак в останній час ми спостерігаємо кризу світового порядку, що пов'язано інституційними вадами ООН, особливо Ради безпеки ООН, в якій існує абсурдний процедурно фактичний *liberum veto*, себто право вето його постійних членів, чи навіть незрозуміла згадка про «держав-ворогів», хоча там йде мова про окуповані на момент ухвалення Хартії ООН країни, де була встановлена окупаційна адміністрація і які потім стали прикладом успішних реформ конституційної ліберальної демократії. Тому у світлі цього апеляція країни-агресора РФ до т.зв. «традиційних цінностей» навряд чи можна розглядати крізь призму конституційної ідентичності, оскільки це є фактично антитезою такої ідентичності, доволі екстремальним вираженням національної ідентичності, якщо можна так виразитися про наявність національного у московському наративі.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукова робота Ольги Никорак є дисертаційним дослідженням, у якому завдяки творчому підходу опрацьовано доктрини науковців з проблем ідентичності, робота має також міждисциплінарний характер. Структура дисертаційного дослідження є достатньо обґрунтована, авторка демонструє володіння інструментарієм сучасної юридичної методології. Дисертаційне дослідження є важливим для розвитку доктрини і юриспруденції, свідченням чого є запропоновані авторські положення новизни, висновки і рекомендації.

Мета і завдання наукового дослідження сформульовано методологічно правильно. Метою дисертаційної роботи поставлено комплексне дослідження конституційних засад застосування державної мови у сфері освіти в Україні. Аналіз тексту дисертації свідчить про високий рівень наукових узагальнень, логічність та послідовність у досягненні його мети.

В роботі здійснено ґрунтовне опрацювання понятійного апарату. Автор застосовує різноманітні загальнофілософські підходи та новітні загальнонаукові, спеціальні та юридичні методи наукового пізнання, що створює підставу для формулювання коректних та обґрунтованих висновків, які мають свою цінність.

Достовірність та новизна наукових положень, висновків і рекомендацій полягає у тому, що дисертація є комплексним дослідженням природи конституційної ідентичності. Наукова новизна дисертації конкретизується в нових, або таких, що містять елементи новизни, положеннях, що виносяться на захист. Висловлені пропозиції та рекомендації відзначаються достовірністю, оскільки засновані на аналізі природи конституційної ідентичності, її структурних елементах та формах прояву. Оцінюючи науково-теоретичні здобутки авторки, доцільно виділити вагомні результати, які конкретизовані у положеннях, висвітлених авторкою вперше, удосконалених положеннях та положеннях, які дістали подальший розвиток.

Ольга Никорак цілком слушно наголошує, що

«Тривала рецепція нормативної радянської спадщини вплинула на порушення територіальної цілісності, інституційні кризи та формування передумов повномасштабного вторгнення на певних етапах формування держави. Тож замість інструментарно-прагматичного підходу до вирішення проблем, варто проаналізувати засадничі передумови формування конституціоналізму» (с. 19).

Радянська спадщина, етатистська за своєю сутністю була продовженням цілком московської практики деспотичного урядування і в ній мало можна почерпнути ґрунту для поглиблення та подальшого розвитку конституційної ідентичності, яка визначається у маркерах конституційної традиції України (обмежене правління, гарантії свободи, демократична підзвітність влади через віче/майдан, поділ влади, республіканізм).

Академічна свобода передбачає висунення певної робочої гіпотези, яка потребує своєї верифікації через фактичні дані, їх співставлення у контексті соціальної динаміки та ефективності суспільних інституцій та їх впливу на мотивацію, потреби, інтереси та людську поведінку у кінцевому результаті. Тому навряд чи можна вважати за наукову новизну певне авторське визначення якогось явища. З іншого боку, слід відзначити підхід Ольги Никорак, яка розглядає конституційну ідентичність як *«комплекс особливостей конституційного ладу та*

конституційних цінностей певної держави, які водночас об'єднують громадян в одну спільноту (народ, націю) та відрізняють цю державу (а також народ, націю) від інших держав, міжнародних та регіональних організацій, народів світу» (с. 24).

У роботі робиться правильний акцент на тому, що проблема конституційної ідентичності попри її філософські, соціальні, психологічні та інші конотації пов'язані насамперед індивідом (с. 30-33). Адже сама доктрина конституціоналізму тої чи іншою мірою пов'язана із повагою людської гідності, одним із маркерів якої є самоідентифікація індивіда, на якій будуються певні його життєві стратегії. Тому цілком слушно наголошується на важливості розумінні природно права як невід'ємних прав на життя і свободу (с. 38).

Ольга Никорак досліджує нормативний і змістовний аспекти конституційної ідентичності і доходить до висновку, згідно з яким ця концепція раніше використовувалася для визначення допустимих меж ревізії конституції, а сьогодні для тлумачення і захисту конституції органами конституційної юстиції. При цьому, у рамках інтеграційних процесів якщо раніше конституційна ідентичність була радше запобіжником від політичної сваволі, то тепер, коли виник новий тип суб'єкта міжнародного права – ЄС, якому держави добровільно передають частину суверенітету, це спроба запобігти надмірній такій передачі (с. 50), у рамках чого також розглядається феномен конституційного патріотизму (с. 52 і наст.), обґрунтований у працях Яна Вернера Мюллера.

Цікавою видається думка авторки щодо вираження національних цінностей (с. 109), які можуть вважатись компонентами конституційної ідентичності (зокрема, але не виключно) належать:

- 1) статус державної(-их) або офіційної(-их) мов(-и) та мов національних меншин;
- 2) конституційне регулювання свободи совісті та віросповідання;
- 3) конституційне регулювання основ національної безпеки;
- 4) рамкове конституційне регулювання питань національної ідентичності, політики національної пам'яті, маніфестації державності (державні символи, відзначення важливих дат тощо);
- 5) конституційні основи зовнішньої політики;
- 6) внутрішньополітичні особливості держави (форма державного правління, державний та адміністративно-територіальний устрій, рівень децентралізації, рівень економічного патерналізму, специфічні конституційні положення, притаманні лише певній державі тощо.)

Доволі докладний аналіз проблем секуляризму та секулярності у конституційному праві, зокрема, з точки зору свободи совісті та віросповідання (с. 120 і наст.). Одним із компонентів конституційної ідентичності розглядається національна безпека (с. 129 і наст.). Дуже важливим є верифікація складників національної безпеки з інституційної та процедурної точки зору, оскільки йде мова про механізми забезпечення національних інтересів через систему стримувань і противаг та забезпечення обороноздатності України.

У роботі здійснено класифікацію національних конституцій щодо визначення національної конституційної ідентичності, зокрема, догматичні конституції з чіткими, але ідеологічними

положеннями, догматичні амбівалентні конституції, компромісні конституції з чіткими і не ідеологічними положеннями і компромісні амбівалентні конституції (с. 135). Доволі докладно проаналізовано співвідношення верховенство права ЄС та повага до національних конституційних традицій, що лежить в основі визначення сутнісного ядра конституційної ідентичності ЄС у світлі конкуренції судових юрисдикцій та судового діалогу, що проявляється у юриспруденції Палацу правосуддя ЄС та національних конституційних судів. Також у роботі зроблено аналіз співвідношення конституційних цінностей, які визначають конституційну ідентичність України у світлі процесу європейської інтеграції у світлі досвіду держав-членів ЄС, які у своїх конституціях визначили механізм передачі частини суверенних повноважень держав інститутам ЄС.

З огляду на вищезазначене, дисертація Ольги Никорак є фундаментальним завершеним науковим дослідженням з проблем конституційної ідентичності як основи функціонування сучасного конституціоналізму та розуміння його типології. Результати дисертаційної роботи розкривають вирішення поставлених завдань у дисертації, добре аргументовані в роботі та знайшли конкретний вираз у загальнотеоретичних висновках і практичних рекомендаціях.

Повнота викладу наукових положень та основних результатів дисертації у наукових виданнях. Основні теоретичні висновки та практичні рекомендації, що містяться у дисертації, викладені у 10 наукових публікаціях, з них 3 публікацій у фахових виданнях, одного у зарубіжному виданні, а також у 6 тезах доповідей і повідомлень на конференціях. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, що містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації складає 231 сторінка. Список використаних джерел складає 310 найменувань.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час аналізу дисертаційного дослідження та представлених наукових публікацій факти порушення академічної доброчесності не були виявлені.

Дискусійні положення дисертаційного дослідження. За загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження Ольги Никорак є певні зауваження до роботи, а саме:

1. У роботі варто було розмежувати конституційну ідентичність від власне ідентичності, заснованої на етатизмі чи банальній диктатурі/тоталітаризмі. Адже не витримує жодної критики московський наратив про існування ніби то в цій країні якоїсь «конституційної ідентичності» у світлі відвертої авторитарної традиції, прикладом чого служить чи не мемічний вислів председателя «Конституційного суду РФ» Валерія Зорькіна про кріпосництво як «духовную скрепу» їхнього суспільства, яке аж ніяк не є конституційним явищем, оскільки кріпосництво є підневільним станом, що проявом відвертої зневаги до людської гідності.
2. У роботі згадується індивідуальна ідентичність. Оскільки це має значення для розуміння досягнення цілей роботи, то потребує свого уточнення взаємозв'язок між індивідуальною ідентичністю та цілісністю індивіда (individual integrity) та їх роль у становленні ідентичності в рамках спільнот та національної ідентичності.
3. Потребує уточнення співвідношення між конституційною традицією та конституційною ідентичністю, особливо у світлі розумінні так званого ядра конституції чи то її вічних цінностей

(eternally values). Виникає також питання, як це впливає на законотворчу роботу національних парламентів та підходи тлумачення національних конституцій конституційними судами, зокрема крізь призму концепції діалогу національних та міжнародних юрисдикцій. До речі, незрозумілим є виділення компаративного аналізу у третьому розділі, коли наявний матеріал мав би бути використаний для розкриття елементів/компонентів конституційної ідентичності та особливостей їх прояву у конкретних національних конституційних порядках.

4. Розглядаючи національну конституційну ідентичність авторка згадує про універсальні цінності, які пронизують і визначають певні стандарти конституційної ідентичності. Виникає питання, за якими критеріями можна визначати певні цінності як універсальні? На підставі чого держава та інші публічно-владні інституції набувають своїх повноважень і які допустимі межі їх діяльності, чим вони обумовлені?

5. У роботі відзначається про амбівалентність та поліваріантність конституційної ідентичності, однак підрозділ 2.1 йде мова про нормативне її закріплення, що визначено структурою конституційної ідентичності, хоча авторка знову звертається до цієї ж проблематики у підрозділі 3.1. Як на мене, нормативність у праві насамперед пов'язана із певними приписами, які накладають позитивні обов'язки на державу, тим більше, що ідентичність пов'язується переважно із цінностями і принципами права, які, як правило, є «відкритими» положеннями, які набувають своєї інтерпретації у доктрині та конституційній юриспруденції. Якщо говорити про сутність проблематики, то вона тут нормативність насправді пов'язана із юридичним закріпленням. Стоїть закономірне питання, які чинники обумовлюють конституційну ідентичність у світлі її юридичного закріплення, а вірніше у її юридичних гарантіях?

6. На с. 74-75 цитується висновки П'єра Фарагуна щодо маркерів/компонентів конституційної ідентичності, які мають відверто спорадичний характер (відверте коливання від особливостей сімейного права (?), фіскальна автономія (кого?) до особливості кримінального законодавства чи особливостей застосування сили поліції (і це без згадки про гарантії habeas corpus та засоби екстраординарного захисту конституції чи цивільного контролю над так званими силовими структурами)) і, відверто кажучи, цей погляд навряд чи можна охарактеризувати як певну цілісну матерію. Відверто кажучи, можна було підібрати більш вдалі приклади компонування структури конституційної ідентичності. А далі непропорційно багато приділено уваги юридичній силі преамбул конституції, зважаючи на угорський прецедент, де преамбула носить відверто вітіюватий характер.

7. На с. 102 стверджується про універсальність конституційних цінностей, яке превалює над їх релятивність. Виникає питання, які існують засоби забезпечення конституційних цінностей як універсальних, оскільки обґрунтування рішень крізь призму цінностей завжди критикують ніби за їх спекулятивний/релятивний характер; які засоби попередження такого релятивізму? Далі, виникає питання, який набір універсальних конституційних цінностей, які існують їхні варіації у залежності від правової системи? І, врешті-решт, чи існує ієрархія конституційних цінностей, чи вона відсутня як така, і чому саме так?

Аналіз представленої дисертаційної роботи надає підстави для **висновку**, що дослідження НИКОРАК Ольги Юріївни є завершеною науково-дослідною роботою, яка містить аргументовані науково-теоретичні положення, що є новими для сучасного конституціоналізму

і значним вкладом у доктрину конституційного права. Дисертація виконана відповідно до засад академічної свободи та свободи творчої діяльності, за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значимістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 № 44). На цій підставі авторка дисертаційного дослідження, НИКОРАК Ольга Юріївна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузь знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права,
директор НДІ порівняльного публічного права
та міжнародного права
Ужгородського національного університету

Михайло САВЧИН